

УДК:332.14-4.01

ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН ЯК ЗОНА СТРАТЕГІЧНОГО ДОМІНУВАННЯ

Петро Черник, Андрій Шумка

*Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного,
вул. Гвардійська, 32, м. Львів, Україна, 79012, тел. (032)258-44-13*

Розглянуто аспекти, що впливають на розвиток геополітичної обстановки в Чорноморському регіоні. З'ясовано, що Чорноморський регіон має важливе значення в енергетичному вимірі, оскільки слугує стратегічною зоною транспортування енергоносіїв у Європу як з Каспійського моря, так і з Центральної та Середньої Азії. Доведено, що цей регіон є зоною зіткнення національних інтересів не тільки країн басейну Чорного моря, а й таких світових гравців, як НАТО, ЄС та США. Наголошено, що Чорноморський регіон має чимале значення для України передусім в економічній та енергетично-транспортній сферах.

Ключові слова: Чорноморський регіон, національні інтереси, енергетичний коридор, зона домінування, геополітичне положення.

Чорноморський регіон (далі ЧР) є зоною зіткнення різних цивілізацій та перехрестям шляхів, що з'єднують Європу, Азію та Близький Схід. Цей геополітичний простір постійно привертав до себе увагу окремих держав, коаліцій тощо. З відкриттям значних запасів вуглеводнів в районі Каспійського басейну увага до регіону зростає з геометричною прогресією. Зокрема, за найскромнішими підрахунками запаси енергоресурсів оцінюють від 2,1 до 3,9 млрд тонн (15,4–29 млрд барелів), що становить від 1,5% до 2,8% світових розвіданих запасів нафти. З урахуванням можливих чи прогнозних ресурсів, загальна кількість нафти, яка може бути у Каспійському регіоні, становить 24–26 млрд тонн (178–191 млрд барелів), що становить близько 10% планетарних прогнозних ресурсів нафти [7, с. 75]. Сьогодні щорічний обсяг перевезень нафти через зону Чорноморських проток сягає близько 150 млн тонн; за прогнозами експертів, до 2010 року він збільшиться до 200 млн тонн [7, с. 75]. Ці дані висувають Каспій на третє місце у світі за нафтогазовими запасами. Розвиток шляхів їхнього транспортування на світові ринки і збільшення споживання енергоресурсів надає ЧР значного геополітичного значення.

Сьогодні найбільший вплив на розвиток ситуації в ЧР здійснюють Росія, Туреччина, а також нерегіональні, такі як США, НАТО та Євросоюз. Щодо чітких географічних меж, то загально визнаних кордонів у регіону немає, проте, зазвичай, до нього зачисляють Чорне й Азовське моря та прилеглі до них території шести країн, серед яких Грузія, Республіка Болгарія (РБ), Російська Федерація (РФ), Румунія, Турецька Республіка (ТР) і Україна. Україна є однією з ключових країн у регіоні, отож дослідження зазначеної проблематики у

контексті зміцнення власного геополітичного положення в цій зоні має надзвичайно актуальне значення.

Предметом дослідження є геополітичні аспекти нарощування потенціалу світових провідних гравців у регіоні. Мета дослідження – проілюструвати важливість Чорноморського регіону в контексті захисту українських національних інтересів.

Методологічний інструментарій дослідження становлять досягнення геополітики як синтезуючої науки та теорії міжнародних відносин. Застосовано такі методи геополітики, як системний, діяльний, порівняльний, історичний, нормативно-ціннісний та ін., що дало змогу згрупувати матеріал з цієї проблеми та зробити відповідні висновки [9, с. 21–37].

Слід констатувати, що зазначена тема надзвичайно актуальна, отож виконано чимало досліджень [4; 13; 14]. Однак глибинні та швидкоплинні геополітичні збурення, такі як, скажімо, російсько-грузинська війна 2008 року, з новою гостротою детермінують актуальність наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років ситуація в Чорноморському регіоні залишалася складною і суперечливою. До головних її особливостей можна зачислити зміну влади в Грузії (2003), російсько-грузинську війну (2008), збільшення серед прибережних країн числа держав-учасників НАТО; виникнення розбіжностей між Туреччиною і НАТО в поглядах на її роль у ЧР і загострення у цій країні проблеми курдського сепаратизму тощо.

Коротко проаналізуємо позиції в регіоні кожного зі згаданих гравців та змодельуємо можливий подальший розвиток геополітичної обстановки.

Туреччина є однією з впливових держав ЧР. Серед найважливіших напрямів діяльності Анкари – забезпечення військової та енергетичної безпеки країни. З допомогою союзників по НАТО і в рамках своїх зобов'язань перед Альянсом Туреччина здійснює активну модернізацію національних збройних сил. Особливу увагу приділено проведенню заходів оперативної підготовки в рамках Альянсу, в тому числі з урахуванням близькості республіки до осередків напруженості в Закавказзі. Наприклад ще 2003 р. на південному узбережжі Туреччини відбулися навчання сил швидкого реагування блоку «Елайд Ріспонс». Сценарієм було передбачено проведення операції з урегулювання кризової ситуації під егідою ООН на території умовного противника. Військові контингенти Туреччини входять до складу сил НАТО в Косово, Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані, а також спільно з формуваннями інших країн блоку виконують завдання у поліцейській місії ЄС у Боснії та Герцеговині, мають представників у місіях ООН у Грузії та Судані тощо [1, с. 5].

Проте, після розпаду СРСР і зміни співвідношення сил у Європі на користь НАТО, адміністрація США і керівництво блоку скорегували свої погляди на місце Туреччини в просуванні інтересів альянсу в ЧР, враховувалися важливість географічного положення ЧР щодо нових маршрутів транспортування вуглеводнів з родовищ Центральної Азії та Каспію до Європи в обхід Росії. При

цьому роль Туреччини, яку вважали головним союзником США і НАТО в ЧР, помітно знизилася.

Зі свого боку Анкара прагне не допустити послаблення свого впливу в ЧР. Черговим проектом, реалізованим Анкарою, стала узгоджена з НАТО операція «Чорноморська гармонія», що проводиться з 2004 року національними військово-морськими силами. Головна її мета – отримання повних і достовірних даних про пересування суден у регіоні.

Туреччина висловлює занепокоєння і з приводу частих заходжень у Чорне море бойових кораблів ВМС нерегіональних держав-членів НАТО, що беруть участь у заходах оперативної і бойової підготовки Альянсу. Особливо це виявилось після вступу до НАТО нових членів – Болгарії та Румунії.

На тлі відносно стабільної соціально-економічної ситуації в Туреччині загострюється проблема курдського сепаратизму. Керівництво Робітничої партії Курдистану (РПК) послідовно виступає за створення на південному сході республіки незалежної курдської держави, а бойові загони РПК ведуть збройну боротьбу за цю територію з формуваннями силових структур Туреччини. Анкара категорично відкидає можливість діалогу з лідерами РПК і має намір вирішити курдську проблему з використанням силових методів.

Нестабільна ситуація в місцях компактного проживання курдів на турецькій території, наявність у ряді суміжних районів нерегульованих конфліктів (Нагірно-Карабаський, грузино-абхазький, грузино-осетинський) і намір керівництва окремих держав Південного Кавказу вирішити їх силовим шляхом представляють загрозу для успішної реалізації Анкарою ряду економічних проектів, які вона вважає пріоритетними.

Зокрема, це стосується безпечної експлуатації стратегічно важливих трубопроводів: «Баку – Тбілісі – Джейхан» і «Баку – Тбілісі – Ерзурум», що проходять в обхід Росії, а також виведення їх на проектну потужність за рахунок залучення ресурсів таких держав, як Казахстан і Туркменістан. Отож Туреччина не завжди слідує у фарватері політики США і налаштована на розвиток співпраці з Росією.

Одним із прикладів такої взаємодії є створення газопроводу «Блакитний потік», прокладеного по дну Чорного моря, що забезпечує до 70% необхідних республіці обсягів цього вуглеводню. Збільшення його транспортування 2010 року вивело Туреччину на друге (після Німеччини) місце у списку споживачів зазначеного енергоносія. Протягом січня–серпня 2006 року вони виростили на 6,7% (12,42 м³). За даними турецьких та російських експертів, до 2010 року експорт російського природного газу до Туреччини становитиме 30 м³ [7, с. 76]. Тут певною мірою позиція Туреччини співпадає з позицією Росії в тому сенсі, що Анкара висловлює незадоволення з приводу посилення безпосередньої присутності США і НАТО в регіоні, оскільки Туреччина втрачає свою унікальну роль плацдарму НАТО в Чорному морі, яку вона відігравала протягом останніх 50 років.

На думку деяких аналітиків, Анкара розглядає також Грузію та Україну як потенційних конкурентів для членства в ЄС. Частина турецьких аналітиків вважає, що ЄС буде «християнським клубом», отож такі християнські країни, як Україна і Грузія, ймовірно, матимуть більше шансів щодо вступу в ЄС [3, с. 12].

Отже, як бачимо, Туреччина розгорнула активну діяльність з метою перетворення країни на глобальний транзитний пункт транспортування енергоресурсів зі Сходу на Захід та з Півночі на Південь. Зокрема, Туреччина веде переговори з РФ – щодо добудови гілки нафтогону Джейхан–Самсун, з Ізраїлем – щодо спільного будівництва системи з чотирьох трубопроводів для транспортування нафти і природного газу з Росії до Ізраїлю, Палестини, Йорданії та Лівану (через Туреччину), а з Болгарією – щодо приєднання до Південно-Кавказького газопроводу; бере активну участь у реалізації проекту «Nabucco». Активна позиція Туреччини і щодо зміцнення свого власного військово-політичного потенціалу в регіоні [3, с. 12].

Росія веде цілеспрямовану політику щодо відновлення великодержавних амбіцій у регіоні за усіма параметрами, використовуючи усі можливі політичні, дипломатичні, силові й особливо енергетичні важелі впливу. Російські інтереси присутні практично в кожній зі сфер діяльності згаданих країн.

Крім Туреччини, російське воєнно-політичне керівництво активно втягує в орбіту власних інтересів Вірменію. Основою російського впливу на керівництво цієї держави є підтримка вірменської позиції щодо врегулювання Нагірно-Карабаського конфлікту, тісне воєнно-технічне співробітництво. Свого часу Єреван продемонстрував готовність передати під контроль РФ гілку газопроводу «Nabucco», що проходить вірменською територією. У цьому контексті слід відзначити прагнення Кремля або отримати контроль, або заблокувати усіма доступними засобами розвиток проектів, які передбачають поставки енергоносіїв до країн Європи в обхід російських територій або трубопроводів. Зокрема, з метою зробити будівництво газопроводу «Nabucco» недоцільним до його початку, російським керівництвом розгорнуто активну діяльність на кількох напрямках. ВАТ «Газпром» розпочав лобіювання проекту Південно-Європейського газопроводу, який передбачає продовження трубопроводу «Блакитний потік» з території Туреччини на захід через Болгарію, Румунію, Угорщину, Словенію або Хорватію до Італії, тобто фактично повторює проектний маршрут «Nabucco», тим самим передбачаючи посилення власної ролі на європейському енергетичному ринку, диверсифікацію шляхів (але не джерел) поставок газу європейським споживачам, зниження транзитної залежності від інших країн (насамперед України) та отримання виходу на нові ринки. Суттєвим підґрунтям для реалізації проекту є досягнення домовленості між Росією та Італією щодо прямого допуску «Газпрому» на італійський газорозподільний ринок в обмін на допуск італійських компаній до розробки родовищ нафти та газу у Російській Федерації.

Здійснюючи політичний, економічний та навіть військовий тиск на Тбілісі, російське керівництво прагне дестабілізувати обстановку у цій кавказькій державі з метою блокування розвитку транзитних енергетичних проектів, що проходять чи проходилимуть з Каспію (Центральної Азії) через грузинську територію (а далі, можливо, українську) до Європи.

Під приводом необхідності створення додаткового шляху транспортування каспійської нафти з РФ у держави Центральної та Західної Європи, в обхід перевантаженої траси морських танкерів через протоки Босфор і Дарданелли, у квітні 2005 року Росією, Болгарією і Грецією було підписано меморандум про політичну підтримку і співробітництво у будівництві нафтопроводу Бургас–Александропуліс.

Реалізація проектів Південно-Європейського газопроводу та нафтопроводу Бургас–Александропуліс, спільно з блокуванням енергетичних проектів через територію Грузії, даватиме змогу Кремлю здобути додатковий важіль впливу на держави ЄС та зменшити залежність від України в питаннях транспортування енергоносіїв у Європу [7, с. 78].

Росія сприймає посилення присутності ЄС і США в регіоні як посягання на її позиції, вважаючи цей регіон історичною зоною своїх стратегічних інтересів. Створення американських військових баз у Болгарії та Румунії Москва сприймає з великим занепокоєнням і залишає за собою право вжити всіх необхідних заходів для надійного забезпечення своєї національної безпеки.

Спільно Росія і Туреччина заявляють, що функцію охорони шляхів транспортування енергоносіїв у басейні Чорного моря вже близько 10 років виконують Чорноморські сили (BLACKSEAFOR) у складі підрозділів ВМС усіх шести чорноморських держав (включаючи Україну), яких достатньо для гарантування безпеки мореплавання.

Болгарія за порівняно короткий проміжок часу перетворилася з країни соціалістичного табору, що мала зв'язки і найбільш тісне співробітництво з СРСР в економічній і культурній сферах, у передовий кордон НАТО та ЄС на їхньому східному фланзі.

Забезпечення воєнної безпеки Болгарія однозначно пов'язує з членством у НАТО, вважаючи цю організацію єдиним гарантом підтримки стабільності в світі і, зокрема, в ЧР. Софія докладает значних зусиль для завершення процесу інтеграції. Особливу увагу приділено проведенню спільних з іншими країнами Альянсу заходів оперативної і бойової підготовки, участі в міжнародних операціях та місіях, вдосконалення об'єктів інфраструктури в інтересах блоку.

Військові контингенти Болгарії перебувають у складі міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані, у складі багатонаціональних сил в Іраку, багатонаціонального угруповання KFOR, що бере участь в операції ЄС у Боснії та Герцеговині, Косово; мали представників у місіях ООН в Ефіопії та Еритреї, Ліберії тощо.

У рамках підготовки національних об'єктів інфраструктури до можливого задіювання в інтересах Альянсу Болгарія здійснює модернізацію своїх авіаційних баз Граф-Ігнатієво і Безмірний. Крім того, Софія провела 2006 р. переговори з Вашингтоном, результатом яких стало підписання угоди про створення на болгарській території баз спільного використання. Американська сторона отримала право розміщувати на них особовий склад своїх ЗС, засоби матеріально-технічного забезпечення, задіяти складські приміщення. Не виключено, що Пентагон, крім вже згаданих об'єктів може створити свою базу поблизу населеного пункту Ново-Село, а також отримати доступ до складу в м. Айтос. Деякі експерти вважають ймовірним використання США аеродрому поблизу населеного пункту Сарафово і порту Бургас на Чорноморському узбережжі [1, с. 8].

Водночас прискорене входження Болгарії до НАТО і ЄС не сприяло вирішенню низки гострих проблем у соціальній та релігійно-етнічній сферах. За розрахунками Світового банку, до 2050 року 30–35% населення Болгарії становитимуть цигани. Прогнозують істотне зменшення чисельності представників титульної нації через зростання смертності від серцево-судинних захворювань, низької народжуваності та інших причин. Населення республіки старіє. Ці явища пов'язані з проблемами в соціально-економічній сфері, які продовжують поглиблюватися.

Ситуація в республіці в релігійно-етнічній сфері також залишається складною. Останнім часом помітно зріс вплив ісламу. У Болгарії на фінансові кошти, виділені турецькими та арабськими фондами та організаціями, побудовані сотні мечетей. Кількість мечетей і церков практично зрівнялася, попри те, що мусульманська частина населення країни значно менша за християнську.

У сфері економіки країна зіштовхується з негативними наслідками прискореного переходу від соціалізму до капіталізму. Одним з напрямів забезпечення стабільного та сталого розвитку Болгарії її керівництво вважає налагодження взаємовигідної співпраці як з країнами-партнерами по Євросоюзу, так і з РФ. Незважаючи на негативну позицію і потужний тиск з боку Вашингтона, в січні 2008 року Софія прийняла позитивне рішення у питанні, що стосується участі республіки в низці великих енергетичних проєктів, ініційованих Росією, зокрема, це будівництво газопроводу «Південний потік» [1, с. 8].

Політика Румунії спрямована на посилення свого впливу в ЧР, активізацію співробітництва з сусідніми країнами з метою створення зони добросусідства на кордонах НАТО та ЄС і просування його ініціатив у регіоні. Після приєднання до Альянсу Бухарест, прагнучи знизити критику на свою адресу за відставання в реалізації взятих у рамках НАТО зобов'язань, беззастережно підтримує США і НАТО в їхньому намірі зміцнити позиції в регіоні. На території цієї країни США створюють військові об'єкти, зокрема в н.п. Бабадаг, Смирдан, Чинку, на аеродромах Міхай Когелнічану і Фетешті, а також у порту Констанца [1, с. 9].

Пріоритетне значення Бухарест надає діяльності збройних сил у рамках НАТО, в тому числі проведення спільних з іншими країнами Альянсу заходів оперативної і бойової підготовки, реконструкції об'єктів інфраструктури в інтересах об'єднаних збройних сил та участі в миротворчих місіях.

Румунські військові контингенти знаходяться у складі угруповання НАТО KFOR у Косово, а також виконують завдання у складі Багатонаціональних сил в Іраку, беруть участь в операції ЄС у Боснії та Герцеговині, мають представників у місіях ООН в Бурунді, Грузії, Кот-Д'Івуарі, Ефіопії та Еритреї, Судані, Ліберії. Вступ Румунії до НАТО та Євросоюзу зміцнив її зовнішньополітичні позиції, і останнім часом країна прагне здійснювати все більший вплив на процеси в ЧР.

Водночас, беззастережно підтримуючи дії Євросоюзу в ЧР, Румунія, на відміну від більшості країн ЄС, які висловилися за незалежність Косово, зайняла в цьому питанні особливу позицію, відповідно до якої односторонні дії албанської сторони вважає неприйнятними. Самостійність Бухареста пояснюють здебільшого побоюваннями зіштовхнутися з подібними процесами в Трансильванії, де компактно проживають угорці.

У Румунії, як і раніше, актуальні територіальні проблеми у відносинах з Молдовою та Україною. Зокрема, Бухарест не відмовився від ідеї створення єдиної румунської держави за рахунок об'єднання країни з Республікою Молдова.

У відносинах з Україною напруженість у двосторонніх відносинах привносять проблеми з визначенням належності та статусу о. Зміїний. Особливе значення надається уточненню національної приналежності родовищ вуглеводнів поблизу острова. Іншим джерелом ускладнення румунсько-українських відносин є дії Києва з будівництва судноплавного каналу Дунай – Чорне море.

Румунія напередодні вступу в ЄС за своїми соціально-економічними показниками і рівнем життя суттєво відставала від західних стандартів і не відповідала вимогам цієї організації до країн-кандидатів. Сьогодні дають про себе знати такі серйозні проблеми, як значна залежність національного ринку від експортних поставок продовольства, злочинність і масова міграція. Відповідно до рейтингу Європейського статистичного агентства (Євростат), у Румунії зафіксовано один з найнижчих економічних показників у Європі.

У Грузії керівництво республіки дотримується прозахідного курсу і віддає пріоритети співпраці з США та іншими західними країнами, а також з Україною, Молдовою та Азербайджаном у рамках «Організації за демократію та економічний розвиток, ГУАМ». Загалом вирішення своїх проблем Тбілісі пов'язує тільки зі вступом країни до ЄС і НАТО. Необхідність євроатлантичної інтеграції грузинська влада пояснює національними інтересами, заявляючи при цьому, що Альянс стане гарантом забезпечення безпеки держави. Грузія, заявляючи про пріоритетність зовнішньополітичного курсу на інтеграцію в НАТО, демонструє свою готовність підтримувати дії Альянсу. Підрозділи збройних сил Грузії беруть участь у різних миротворчих операціях з залученням

сил блоку, зокрема в Косово, Іраку та інших кризових зонах. США та їхні союзники по НАТО, зацікавлені в посиленні своїх позицій у ЧР, надають всебічне сприяння євроатлантичним прагненням Тбілісі.

Водночас, незважаючи на зусилля, які вживають Тбілісі та Вашингтон, Грузія, як і раніше, не відповідає стандартам НАТО, розробленим для країн-кандидатів. Також серпнева російсько-грузинська війна 2008 року та фактичний контроль Росією Абхазії та Південної Осетії практично унеможливує євроатлантичні прагнення Тбілісі у коротко- та середньотривалій перспективі.

Одним зі шляхів поліпшення соціально-економічної ситуації в республіці, за оцінкою грузинського керівництва, може стати стабільне надходження до бюджету значних фінансових коштів за рахунок транзиту каспійських вуглеводнів на Захід. Територією Грузії прокладені ділянки експортних трубопроводів «Баку–Тбілісі–Джейхан» і «Баку–Тбілісі–Ерзурум».

Чутливою проблемою для регіону, й для *України* зокрема, є проблема Кримського півострова, обумовлена активізацією діяльності кримських татар щодо створення своєї національної держави. В Автономній Республіці Крим (АРК, загальна чисельність населення близько 2 млн осіб) вони складають лише 12,1 % від усіх жителів. Окрім того, в АРК проживають також росіяни (58,3 %), українці (24,3%) і представники малочисельних корінних кримських етносів (караїми, кримчаки), а також греки, вірмени, німці, болгары та інші народності [1, с. 14].

Першопричиною кримсько-татарської проблеми стала масова депортація татар, а також представників низки інших народів до Сибіру, Північного Казахстану і Середньої Азії навесні і влітку 1944 року. Попри те, що в 1960-ті роки депортовані кримські татари були формально реабілітовані, їхнє масове повернення в автономію почалося наприкінці 1980-х років. За даними перепису 1989 року, в Криму проживали 38,4 тис. татар, а 1992 р. їх було вже майже 200 тис., тобто близько 10% населення [1, с. 14]. В умовах розпаду СРСР процес облаштування репатріантів вкрай ускладнився, фінансових і матеріальних можливостей України було недостатньо, а місцева влада гальмувала процес репатріації, затягувала прийняття рішень про надання приїжджим татарам земель під забудову. Почастішали випадки самовільного захоплення землі татарами і несанкціонованого будівництва. В результаті виникла напруженість на міжособистісному і міжнаціональному ґрунті. Сьогодні в умовах зростання чисельності, політичної ваги і впливу кримських татар їхні лідери починають активніше діяти для досягнення своїх цілей.

Окрім того, в Криму на довгостроковій основі відповідно до укладених міжрядових угод, розміщено війська сусідньої держави – Росії. Київ неодноразово намагався піддати ревізії наявні домовленості, зокрема домогтися підвищення орендної плати за базування російського Чорноморського флоту в Криму і скоротити число об'єктів інфраструктури, що використовується Чорноморським флотом. Однак «Харківські угоди» 2010 року, в принципі, зняли це питання.

Все більшу увагу Кримському п-ову приділяє Туреччина. У ісламістських колах цієї держави не приховують своїх поглядів і оцінок, що стосуються майбутнього півострова, зокрема, натякаючи на можливість переходу автономії під юрисдикцію Анкари, чому нібито має сприяти зростання чисельності, політичної ваги і впливу кримсько-татарського населення.

До теперішнього часу залишаються неврегульованими проблеми між Україною та деякими сусідніми державами. Це стосується демаркації ділянок кордону з Росією на Чорному та Азовському морях. Предметом суперечок Києва з Кишиневом є діяльність молдовської сторони з будівництва вантажно-пасажирського порту, нафтового терміналу, і нафтопереробного заводу поблизу н. п. Джурджулешти. Ці об'єкти зводяться в тому числі на ділянці місцевості на березі Дунаю, який Україна у 1990-х роках передала Молдові в процесі демаркації державного кордону. За оцінкою закордонних експертів, молдавський нафтовий термінал може в перспективі скласти серйозну конкуренцію українському порту Рені [12].

Поряд з цим Україна бере участь у врегулюванні придністровського конфлікту. Як відомо, Київ виступає за збереження територіальної цілісності Республіки Молдова і надання «лівобережжю» особливого статусу, який би забезпечував високий рівень автономії цього регіону.

Україна продовжує претендувати на роль регіонального лідера і, як важливий напрям діяльності, розглядає свою активну участь у формуванні єдиної енергетичної та транспортної стратегії балтійсько-чорноморсько-каспійського простору. Україна має потужний транспортно-комунікаційний потенціал (зокрема, значну кількість незамерзаючих портів на Чорному морі), на її території прокладені експортні трубопроводи тощо [8, с. 3].

До пріоритетних для Києва напрямів діяльності в енергетичній сфері належить участь у створенні альтернативних російським маршрутів для транспортування вуглеводнів з Каспійського і Центральноазіатського регіонів через Азербайджан, Грузію та Україну до Європи [10, с. 15]. При цьому передбачають залучення наявної національної трубопровідної мережі, а також будівництво нових її ділянок, зокрема продовження нафтопроводу Одеса – Броди по території Польщі до міст Плоцьк і Гданськ. Водночас у Києві вважають за доцільне будівництво нового газопроводу – «Білий потік», яким газ з Туркменістану, Казахстану та Узбекистану через Каспійське і Чорне моря міг би надходити до України. Іншим важливим напрямом зовнішньоекономічної діяльності України є спільна з країнами Південного Кавказу, насамперед з Грузією та Азербайджаном, участь у формуванні міжнародного транспортного коридору «ТРАСЕКА». Крім того, Київ проявляє інтерес до проекту Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) з будівництва кільцевої автомобільної дороги навколо Чорного моря.

Велике значення при вирішенні наявних проблем чорноморські країни надають своїй діяльності в рамках різних регіональних об'єднань. Важливу роль для зближення їхніх економічних інтересів покликана відігравати ОЧЕС.

Співпраця ряду країн ЧР здійснюється також в рамках «Організації за демократію та демократичний розвиток – ГУАМ». Це об'єднання створено і функціонує за безпосередньої підтримки США, що розглядають «ГУАМ» як певну альтернативу СНД і структури, здатної послабити вплив Росії на пострадянському просторі. Бере активну участь в цих організаціях і Україна [5, с. 108–111].

Значно активніше на процеси, що відбуваються в ЧР, прагнуть впливати Північноатлантичний альянс, Європейський Союз, а також окремі провідні держави Заходу. НАТО послідовно розширює масштаби своєї присутності в ЧР, обумовлюючи свою діяльність передусім необхідністю забезпечити безпеку на своєму східному фланзі і стабільність ситуації в районах проходження магістральних експортних трубопроводів [11, с. 4].

Фондом Маршалла підготовлено спеціальну доповідь «Нова євроатлантична стратегія для Чорноморського регіону» (2004). У Бухаресті 2006 року відбулася презентація проекту Альянсу – «Євроатлантичної стратегії для регіону Чорного моря». Акцент зроблено на необхідності забезпечити безпеку маршрутів транспортування каспійських і центральноазіатських вуглеводнів на Захід. Особливу увагу приділено наданню причорноморським країнам, які обрали курс на вступ до Альянсу, всебічної допомоги в охороні їхніх державних кордонів, прибережних зон, важливих об'єктів енергетики, тобто НАТО прагне сформуванню підконтрольну Альянсу систему прикордонного і берегового контролю у ЧР [2, с. 8]. Передбачають, що нові його учасники (Болгарія, Румунія) разом з Грузією та Україною можуть сприяти реалізації цих планів.

Перспективними напрямками діяльності НАТО в регіоні вважають: сприяння державам ЧР у досягненні повної оперативної сумісності їхніх збройних сил з військами альянсу, об'єднанні національних систем керування повітряним рухом та контролю повітряного простору з аналогічними системами країн НАТО для отримання ними необхідної інформації; приєднання чорноморських держав до системи обміну даними надводної обстановки; координація прийняття рішень у сфері безпеки; інтенсивне проведення заходів навчально-бойової діяльності в рамках програми «Партнерство заради миру»; розробка загальних керівних і регламентуючих документів тощо [6, с. 3–4].

Протягом останніх років *США* стали провідним геополітичним гравцем у ЧР. Про значущість цього регіону для США свідчить те, що у складі Ради національної безпеки при президентові США було створено спеціальний відділ і цільова група, запроваджено пост спеціального радника президента і держсекретаря з питань енергетики Чорноморсько-Каспійського регіону. ЦРУ створило спеціальний оперативний підрозділ по відстеженню політичних процесів у причорноморських і прикаспійських країнах. Сполучені Штати Америки бажають цілковито взяти цей регіон під свій контроль.

Особливе місце у реалізації цих планів відведено міністерству оборони США. Водночас, за оцінками західних військових експертів, США поки що не володіють достатніми можливостями для контролю за регіоном. У зв'язку з цим

Пентагон має намір послідовно нарощувати американську військову присутність на території ЧР. При цьому, як показує ситуація з підписанням угод з Румунією і Болгарією про створення на їхній території баз ЗС США, Вашингтон домагається особливого статусу для своїх військових контингентів.

Досягнуті США домовленості з Румунією та Болгарією переорієнтували діяльність американської дипломатії у Туреччині. Зокрема, 2008 року було прийняте рішення про закриття бази зберігання і постачання авіаційного пального Юмурталік, що фактично означає відмову Вашингтона від подальшого розміщення на авіабазі Інджирлік бойових літаків тактичної авіації ВПС США. Жорстку позицію Туреччини на переговорах із США турецькі аналітики пояснюють, передусім, небажанням керівництва країни створювати передумови для використання Вашингтоном турецької території при проведенні можливих силових акцій проти сусідніх Ірану та Сирії.

Отже, очевидною стає невирішеність питання щодо присутності у Чорному морі на постійній (ротаційній) основі військово-морського компоненту ЗС США. Шляхом подолання цієї проблеми офіційний Вашингтон обрав втягування чорноморських держав у різні форми регіонального військового співробітництва з власною участю. Йдеться про спробу керівництва США ініціювати поширення району проведення операції НАТО «Активні зусилля» на акваторію Чорного моря. Такі дії змушують керівництво Туреччини блокувати просування стратегічних інтересів США в регіоні. Зокрема, негативне ставлення офіційної Анкари до пропозиції Вашингтона розширити район операції НАТО «Активні зусилля» мотивувалося здатністю чорноморських держав самостійно проводити заходи, аналогічні тим, що здійснюють у рамках цієї операції. Насамперед йшлося про ініційовану Туреччиною 2005 року «Чорноморську гармонію». Операція зробила очевидним небажання офіційної Анкари допускати присутність на Чорному морі військово-морських сил держав, здатних послабити її вплив.

Американська військово-політична присутність у басейні Чорного моря покликана посилити загальний вплив США в Євразії. З одного боку, США сприяють інтеграції країн Чорноморсько-Каспійського регіону, а з іншого – намагаються не допустити формування «альтернативних альянсів» Туреччини і Росії, а також – Росії та Європи. Основні цілі політики США у регіоні такі: домогтися послаблення впливу Росії на країни регіону і посилити їхню залежність від США; сприяти регіональній інтеграції чорноморсько-каспійських держав поза впливом Росії; встановити контроль над енергетичними ресурсами регіону, підтримувати діяльність нафтових компаній США; чинити тиск на Іран з метою зміни антиамериканської та антиізраїльської політики зазначеної держави.

З цією метою Вашингтон відводить вельми важливу роль Грузії. Грузію розглядають у Вашингтоні як опорну країну, що має важливе геостратегічне

значення для поширення американського впливу в ЧР і на Кавказі. Про послідовність політики Вашингтонської адміністрації у даному контексті дає підстави стверджувати всебічна політична та фінансова підтримка президента Грузії М. Саакашвілі. Зокрема, невирішеність проблеми територіальної цілісності Грузії, на думку представників більшості Сенату США, не повинна перешкодити їй інтегруватися до євроатлантичних структур.

Американська сторона на 85% фінансує програми приведення ЗС Грузії у відповідність до стандартів НАТО. Грузія виступає надійним союзником США в Іраку. Посиленню контролю над Чорноморським енергетичним транспортним коридором та реалізації військово-морської концепції «Морська міць – 21» (нею передбачається набуття ВМС США спроможності вести бойові дії на декількох ТВД, поблизу узбережжя противника) покликані сприяти заходи воєнно-політичного керівництва США з нарощування американської військової присутності у регіоні Чорного моря шляхом розгортання системи військових баз [3, с. 13].

Загалом основними регіональними союзниками США у коротко- та середньостроковій перспективі й надалі залишатимуться Румунія, Болгарія та Грузія, де, крім розгортання сухопутного та повітряного компонентів збройних сил, військове керівництво США намагається розмістити елементи системи протиракетної оборони.

Останніми роками у Чорноморському регіоні суттєво активізувалися зусилля Євросоюзу. Брюссель виходить з того, що наближення кордонів ЄС до Чорного моря після прийняття до цього об'єднання Болгарії та Румунії дає йому право безпосередньо підключитися до вирішення регіональних проблем.

Просуванню інтересів Євросоюзу в ЧР сприяє також низка інших ініціатив, покликаних забезпечувати безпеку їхніх учасників, посилювати боротьбу з тероризмом, наркоторгівлею, нелегальною міграцією та контрабандою, а також сприяти економічній взаємодії, у тому числі в питанні диверсифікації маршрутів транзиту енергоносіїв.

Незважаючи на те, що США і ЄС є стратегічними союзниками, політика Брюсселю в регіоні значною мірою відрізняється від політики Вашингтону як за своїми цілями, так і за методами їхнього досягнення. Якщо в основі політики США в регіоні лежить завдання геополітичного домінування і витіснення Росії з нього, то для ЄС життєво важливим є передусім доступ до енергоресурсів Каспію. До того ж, рівень конкуренції між Росією і ЄС є менш драматичним, ніж між Росією і США, оскільки басейн Чорного моря і Кавказ є частиною Великої Європи і ЄС має більше підстав для присутності в регіоні, ніж США.

ЄС і Росія є передусім партнерами, а не конкурентами, проте кожен із партнерів намагається відстояти свої інтереси. ЄС і Росія є більше взаємозалежними, ніж кожна зі сторін залежить від США. Брюссель намагається проводити незалежну або відмінну від американської політику на міжнародній арені і, зокрема, в регіоні. При цьому слід зазначити, що в моменти загострення

відносин з Росією і Брюссель, і Вашингтон, зазвичай, посилюють координацію своїх дій.

Згідно з планами Брюсселя, протягом наступних 5–10 років до Європейського Союзу, можливо, буде долучено Азербайджан, Грузію та Вірменію. Відновлений Великий шовковий шлях, з'єднувальною ланкою якого є Чорноморсько-Каспійський регіон, згідно з планами ЄС, має стати не лише торговельною артерією, а й трансфертом демократичних і цивілізаційних цінностей між Європою та Азією.

На даний час Європейська комісія розробила нову політику ЄС щодо торгівлі і співпраці у сфері безпеки з чорноморськими країнами («Black Sea Synergy» – Чорноморська співпраця). Цим документом передбачено проведення регулярних зустрічей керівництва ЄС з міністрами закордонних справ шести чорноморських держав, а також Греції, Вірменії, Азербайджану і Молдови з метою обговорення питань отримання газу і нафти з Каспію, боротьби з сепаратизмом, нелегальною міграцією і контрабандою, захисту навколишнього середовища і створення нових транспортних комунікацій. Передбачається використання існуючих структур і організацій (ОЧЕС, ГУАМ, СДВ, Чорноморський форум) для проведення заходів співпраці між ЄС і чорноморськими державами [15, с. 78–88].

ВИСНОВКИ

Що стосується геополітичної обстановки в Чорноморському регіоні, то вона характеризується високою динамічністю та напруженістю. Подальший розвиток воєнно-політичної обстановки у Чорноморському регіоні найближчими роками визначатиметься суперництвом Росії, Туреччини, ЄС та США за посилення власного впливу з метою здобуття контролю над перспективним транзитним енергетичним коридором Центральна Азія, Каспій – Чорноморський регіон – ЄС, США. Особливо активні в цьому напрямку – Сполучені Штати Америки. Встановлення домінування США в регіоні даватиме змогу Вашингтону контролювати весь Євразійський континент, при цьому значно послабивши вплив Росії, що зумовить до її остаточного перетворення з супердержави в регіональну державу. Зважаючи на вищезазначене, конкуренція між США і Росією в регіоні може досягти рівня небезпечної конфронтації, що вимагатиме від України певного балансування між двома потугами і дистанціювання від них з одночасним посиленням співпраці з ЄС. Загалом Україна повинна послідовно домагатися виходу на лідируючі позиції в ЧР за рахунок ефективнішого використання свого вигідного географічного положення як країни-транзитера вуглеводневої сировини до Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Анисин В.* Военно-политическая обстановка в странах черноморско-каспийской зоны // Зарубежное военное обозрение. – № 5. – 2008. – С. 3–15.

2. *Анисин В.* Военно-политическая обстановка в странах черноморско-каспийской зоны // Зарубежное военное обозрение. – № 6. – 2008. – С. 3–15; С. 3–10.
3. *Волович О.* Політика Росії, Туреччини, США і ЄС в Чорноморсько-Каспійському регіоні: взаємодія і суперництво // Чорноморська безпека. – №1 (7). – 2008. – С.11–14.
4. *Гетьманчук М.* Геополітика. Військово-політичні аспекти : навч. посібник / М. Гетьманчук, Л. Климанська, П. Ткачук та ін. – Львів : ЛІСВ, 2008. – 343 с.
5. *Голуб Н.* Україна та міжнародні організації : інформаційно-довідкове видання / Н. Голуб, П. Клімкін. – К. : Кондор, 2003. – 212 с.
6. *Гринецький С.* Чорне море: зона стабільності чи внутрішнє море НАТО? / С. Гринецький // Голос України. – 2008. – 13 березня. – С. 3–4.
7. *Гриценко А.* Тенденції розвитку військово-політичної обстановки у чорноморському регіоні в контексті його ролі як транспортно-енергетичного коридору / А. Гриценко, О. Пінчук // Чорноморська безпека. – №1 (5). – 2007. – С. 74–82.
8. *Ішджан Е.* Чорноморський регіон і місце в ньому України / Е. Ішджан // День. – № 98. – 2007. – С. 3.
9. *Кудряченко А.* Геополітика / А. Кудряченко, Ф. Рудич, В. Храмов. – К. : МАУП, 2004. – 293 с.
10. *Махно І.* У «Каспійській спіралі». Міжнародний огляд // Народна Армія. – 2001. – 11 жовтня (№188-189). – С. 15.
11. *Терешко С.* Безпека чорноморського регіону в контексті актуальної регіональної політики Європейського Союзу та НАТО / С. Терешко // Чорноморська безпека. – № 3 (13). – 2009. – С. 4.
12. *Тымчук Д.* Почему Украине надо воевать с Молдовой / Д. Тымчук. – Режим доступа : <http://hvylyu.org/analytics/geopolitics/11122-pochemu-ukraine-nado-voevat-s-moldovoj.html>
13. *Шлемкевич Л.* Геополітика України / Л. Шлемкевич, П. Ткачук, М. Гетьманчук та ін. – Львів : ЛП, 2004. – 835 с.
14. *Щербина Т.* Чорноморський регіон як важливий геополітичний фактор України / Т. Щербина. – Режим доступу : <http://intkonf.org/scherbina-tv-chornomorskiy-region-yak-vazhliivy-geopolitichniy-faktor-ukrayini/>.
15. Towards an EU Regional Dimension in the Wider Black Sea Area // Romanian Journal of International and Regional Studies. – 2006. – № 1–2. – Vol. II. – P. 78–88.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2011

Прийнята до друку 05.12.2011

BLACK SEA REGION AS A ZONE OF STRATEGIC DOMINANCE**Petro Chernyk, Andriy Shumka**

*Army Academy named after hetman Petro Sahajdachnyj,
Gvardijska St., 32, Lviv, Ukraine, 79012, tel. (032)258-44-13*

The article considers the aspects that influence the development of geopolitical situation in the Black Sea region. It was clarified that the Region is of great importance from the point of view of power engineering as it is a strategic zone for transporting of energy sources to Europe from the Caspian Sea as well as from the Middle Asia. It was proved that the Region is a zone of clash of national interests not only for the countries of the Black Sea basin but also for such key world players as the EU, NATO and the USA. The attention was focused to the fact that the Black Sea region is of great importance for Ukraine first of all in the sphere of economy, energy and transportation.

Key words: Black See region, national interests, energy corridor, dominating zone, geopolitical location.

**ЧЕРНОМОРСКИЙ РЕГИОН КАК ЗОНА СТРАТЕГИЧЕСКОГО
ДОМИНИРОВАНИЯ****Петр Черник, Андрей Шумка**

*Академия сухопутных войск имени гетмана Петра Сагайдачного,
ул. Гвардейская, 32, г. Львов, Украина, 79012, тел. (032) 258-44-13*

Рассмотрены аспекты, влияющие на развитие геополитической обстановки в Черноморском регионе. Выяснено, что Черноморский регион имеет важное значение в энергетическом измерении, так как является стратегической зоной транспортировки энергоносителей в Европу как с Каспийского моря, так и из Центральной и Средней Азии. Доказано, что этот регион является зоной столкновения национальных интересов не только стран бассейна Черного моря, но и таких мировых игроков, как НАТО, ЕС и США. Отмечено, что Черноморский регион имеет большое значение для Украины, в первую очередь, в экономической, энергетической и транспортной сферах.

Ключевые слова: Черноморский регион, национальные интересы, энергетический коридор, зона доминирования, геополитическое положение.